

DISPUTA

FESZÜLÉS

SAFFER PÁL

Kulturális életünkben, különösen a művészetek, főképpen pedig az inodalom terén (a megállapítások a továbbiakban is főként a két utóbbi területre vonatkoznak, a kulturális élet többi területeire csak részben vagy feltételesen) a nagy rengéssel, csatogással jelentkező, de valójában periférikus ellentétek után, kevésbé hangosan, de annál kérelmelhetlenebbül jelentkeznek az eddig rejtett, való ellentétek és ellentmondások, amelyek között mind gyakoribbak a monopóliumellenes, decentralizációs törekvések.

Pillanatnyilag két erő és törekvés feszül egymással szembe ezen a téren: a decentralizációs követelés és törekvés, amely kötelezően a demokrácia jelszavát írja zászlajára, és a centralisztikus törekvések, amelyek viszont az erők összevonásának és a minőségnek jelszavát lobogtatják.

Ez a külső kép, a mélyebb valóság azonban közel sem ilyen egyszerű, már csak azért sem, mert sem a demokratizmus az egyik, sem a minőség a másik oldalon nincs mindíg jelen, arról nem is szólva hogy a két fogalomnak ellentétes pólusokon való jelentkezése már önmagában óvatosságra int.

Az effajta feszülések az utóbbi időben legszembetűnőbbben az úgynevezett „Szabadka—Újvidék vonalon” jelentkeznek. Megnyilvánulási módjuk részben a többé vagy kevésbé megfontolt újságcikkek és „sajtóvillongások”, de olyan súlyos és komoly pénzügyi öngazgatói és kulturális vonatkozásokkal bíró krízisek is, mint amilyen az utóbbi időben a szabadkai magyar színház problémája.

Ezeknek a feszüléseknek, ellentéteknek és követeléseknek az alapjait kutatva kétségtelen igazságként jelentkezik az egyik oldalon az öngazgató demokratikus jog, a másik oldalon pedig, a monopolizmus kétségtelen bűne ellenére, a centralisztikus törekvésektől nem lehet elvitatni a teremtett értékek megőrzésének szándékát, illetve azok feltésének indokoltságát.

Alig hiszem, hogy valaki is vitatná annak az elgondolásnak a helytállóságát, hogy a vajdasági magyarok kulturális életének hasznára válma még egy versenyképes komoly kulturális központ és általában egy bizonyos, az erőknek és szükségleteknek megfelelő többközpontúság.

Azt pedig bizonyára sokan vitatják, de még többen állítják hogy a vajdasági magyar kulturális életben a monopolizmus fojtogató hatása, pontosabban a következményei, egyre jobban és egyre szélesebb körben érezhetők.

A változások, a koncepcióváltozás, vagy legalábbis kiigazítás szüksége ma már evidens, ma holnap pedig kivédhetetlen, panancsoló szükség lesz. Nem kétséges, hogy ezek a változások a decentralizáció irányába fognak történni, de itt felmerül a miként, meddig és hova, tehát a módszerek, a mennyiségnek, illetve határnak és közegnek a kérdése.

Módszer tekintetében aligha lehet bárki értelmes ember számára elfogadható, hogy egy esetleges decentralizációt a jelenlegi kulturális intézmények, vagy inkább intézménykomplexum szaggatásával, darabolásával lehetne végezni. Ha a decentralizáció problémáját valaki arra vezeti le, hogy hol lesz geográfiailag valamely intézmény — habár ez egyáltalán nem mellékes tényező —, ez a modern kulturális élet körülményeinek és követelményeinek nemismeréséről, vagy azok szándékos semmibevevéséről tanúskodik.

(Az ilyesmire akad példa kulturális életünk közeli múltjában, azt is láttuk, hogy az efféle operációk nem járnak eredménnyel, és csak azért érdemes rájuk emlékeztetni, hogy párhuzamot lehessen vonni a múlt és a jelen között. Ez a párhuzam pedig azt bizonyítja, hogy valamikor, ha eredménytelenül is, de lehetett ilyen átültetéseket eszközözölni, ma pedig, az egyre összetettebb kulturális médiumok korában, az ilyesmi szinte elképzelhetetlen.

Konkrétan, szemtanúi vagyunk annak, hogy a vajdasági magyarok szellemi központja nem képes megfelelő „szinten” életni az ötletet, szak tudást és mindenekfelett munkát faló televíziót. Ennek fényében egyes szabadkai kulturális munkások elképzelései arról, hogy ha a Rádió Újvidéken van, akkor a Televízió Szabadkán lehetne, a komikum határát súrolják.)

A mennyiségnek, illetve határnak kérdése nem választható el a módszertől. A meddig, ebben az esetben a mikéntnek egyik megjelenési formája, mert itt is az az alapvető megfontolás érvényesül, hogy manapság minden komoly, eredményre számító, minőség igényével fellépő kulturális tevékenység bizonyos erőintegrációt követel. Az izolált zsenik és hasonló csodák világa (ha létezett is valaha) már régen letűnt. A dezintegráció és a decentralizáció, nagyon korlátozott és feltételes lehet csak — ha egyáltalán lehetséges —, mert a résztulajdonos kezében a kapott rész múlhatatlanul elszorvad, ha nem építi köré az egészet.

(Az ilyen erőszakolt decentralizáció az örökösödési perek eszelős logikájára emlékeztet, amikor a felek az örökség tárgyát inkább elpusztítják, vagy feldarabolják, semhogy a másiknak átengedjék. Néha a kiindulópontban is van hasonlóság, annyiban, hogy a követelés nem annyira az intézmény, mint inkább a vele járó felsőbb költségvetési pénzek kívánásából ered. Ilyenkor házasságra lép a bürokrata haszonlesés és az öngazgatási demagógia.)

A hely, illetve a leszakított, decentralizált intézményt befogadó környezet kérdése, figyelembe véve az eddig elmondottakat is, elméletben megoldhatatlan ellentmondásként jelentkezik. A befogadó környezet csak az lehet, amely bebizonyította, hogy a szélesebb viszonyulásnak nemcsak a lehetőségét, de a légkörét is biztosítani tudja. Ilyesmit azonban egyetlen környezet sem bizonyíthat be, amíg alkalmá nem nyílik rá.

(A gyakorlati példaként vett Szabadka—Újvidék viszonyulásban más a helyzet. Északi metropolisunknak az utóbbi húsz esztendő alatt néhányszor volt alkalmá, hogy a szélesebb szellemi központtá válás képes-

ségét bizonyítsa, de ez csak részben sikerült, néha pedig egyáltalán nem. Nem tagadva a külső okok jelentőségét, ezekre később visszatérek, úgy tartom, hogy a kudarcnak legalább olyan jelentős belső okai vannak, amelyeknek gyökerét a szabadkai kommuna gazdasági, társadalmi struktúráiban és az azokból fakadó kultúrpolitikai koncepciókban kell keresni. Habár más példát is vehetnék, ismét a legfrissebbhez — és kulturális életünk számára pillanatnyilag a legfájóbbhoz —, a színházhoz térek vissza, amelynek lassú sorvadásáért a „külső körülmények” mellett jó-részt mégiscsak a szabadkai magyar kulturális környezet a felelős, mert annak erejét, látókörét, felfogásait tükrözi, annak a társadalmi tekintélyétől függ az egzisztenciája.)

Mindezt korántsem azért mondtam el, hogy, akár a konkrét példaként vett Szabadka—Újvidék viszonyulásban, akár általában a központ—vidék kérdésben, a centralizált központ egyeduralmát védjem vagy dicsőítsem. Ellenkezőleg.

Az egyközpontúság, a centralizáció, az ebből eredő monopólium és annak velejárói súlyos károkat okoztak nemcsak a kulturális élet művelőinek vagy a közvetlenül érdekeltnek szülkebb körének, de az egész vajdasági magyarságnak, és ez az élet úgyszólván minden területén kimutatható. Nemzedékeket fog ezért elmarasztalni a történelem, ami azonban a jövő szempontjából sovány vigasz. (Mindennek keretében külön téma, és külön jelentőséggel bír az a tény, hogy az egyközpontúság ellen a moham az öngazgató demokrácia virágzása idején és annak pozícióiról indul.)

A jugoszláviai magyarok jelenlegi szellemi központja adminisztratív korszakban, adminisztratív eszközökkel a kor centralisztikus szükségleteinek és koncepcióinak megfelelően keletkezett. Nemcsak hogy nem lehet a fejlődés, a természetes érés eredményének tekinteni, de még csak politikai bölcsességnek sem, mert a legalapvetőbb politikai realizmus, hogy egy népnek a szellemi központja ott legyen, ahol az illető nép zöme él. (Félreértés elkerülése végett: a bírálathoz főként a kezdetekre vonatkozik, amíg a fejlődés nem jutott el addig a pontig, ahonnan a visszaút már értékek rombolását jelentette volna. A következmények azonban maiak.)

Az ilyen fejlődésnek és koncentrációnak a szülötte az a vízfejű gyerek, amelyet a „vajdasági magyarok újvidéki szellemi központja” néven tisztünk, amely testetlensége és talajtalansága folytán különösen a művészetek és az inodallom terén egyik végletből a másikba esik.

Ez a saját népétől elrugaskodott „kultúra” a bűnös abban, hogy a vajdasági magyarok kulturális és politikai fejlődése nem volt olyan méretű az utóbbi húsz esztendőben, amilyen lehetett volna, és amilyen a társadalom igényei, szükségletei és anyagi áldozatai alapján kellett volna, hogy legyen.

Művelőit és irányítóit semmilyen külső korlátok, erők és körülmények felemlegetése és figyelembevétel sem mentheti meg végső következtetésben az elmarasztalástól.

Ez az az embercsoport, amely a háború utáni években a „népnevelő” és „népművelő” szerepében tetszelgett önmagának, (később pedig a messze elől járó „értelmiségi avantgarde” szerepében, végig nem ismerte fel, hogy emberi, erkölcsi, esztétikai, eszmei álláspontja milyen gyakran volt nemzetellenes és haladásellenes, vagy legalábbis haladást fékező. S hogy

nem ismerte fel, annak nagyon egyszerű a magyarázata: reális szemléletre képtelen lett, mert maga is elbürokratizálódott.

Sajnos nincs módomban a krízis teljes sémáját ide vetíteni, de elég lesz talán néhány feleletre váró kérdést felvetni annak érzékeltetéséhez, hogy milyen természeti és nagyságú a szándék, amely a vajdasági magyar kulturális elitet a „fogyasztóktól”, a vajdasági magyar dolgozóktól elválasztja:

1. A vajdasági magyar könyvkiadás természetéből miért ment olyan nagy mennyiség eladatlanul a papírzúzóba, és miért vezetnek az eladatlan könyvek listáján a politikai kiadványok és a vajdasági magyar írók művei (az egész háború utáni időszakot és mindkét kiadó listáját számítva)?

2. Mivel magyarázható a szabadkai és az újvidéki írói kör egymástól különböző és helyenként teljesen ellentétes koncepciója, amelyeknek két kicsúcsosodása, mondjuk az Életjel és az Új Symposion? Ennek keretében mivel magyarázható az, hogy csak a szabadkai írói körben akadt egy magyar szerző, aki munkásmozgalmi krónikát írt? (Olyan szintű és hozzáállású művekre gondolok mint, a *Tűzsziget*.)

3. Mivel magyarázható, hogy a vajdasági magyarok „központi” irodalmi környezetében az új, az ifjú, a forradalmi nemzedék szélsőségesen arisztokratikus felfogásokkal jelentkezett?

4. Mivel magyarázható, hogy egyrészt a szabadkai színház nem tudta felvenni a kapcsolatot a jugoszláviai magyar szerzőkkel és nem volt képes őket ösztönözni (az a néhány bemutató ebben az értelemben szinte figyelmen kívül hagyható mennyiség), és viszont, hogy az újvidéki szellemi központ többé-kevésbé indokolt bírálatokon, jó tanácsokon és érte való siránkozásokon kívül egyéb segítséget nem nyújtott az egyetlen jugoszláviai magyar színháznak? (Kivétel a Rádió, amely professzionális alapon és professzionális érdekből működött együtt vele.)

5. Mivel magyarázható, hogy az újvidéki magyar szellemi központ zokszó és ellenállás nélkül fogadott el olyan, már eleve problematikus, az életen erőszakot elkövető megoldásokat, mint amilyen a szabadkai és a topolyai színház egyesítése, a zrenjanini magyar színház megszüntetése és a nemzetiségi (külön művelődési egyesületek egyesítése volt)?

6. Hogyan vált huszonhárom évvel a felszabadulás után problémává az, hogy a magyar szülők nem akarják magyar iskolába íratni a gyerekeiket, és miért érezhető ez a probléma leginkább Újvidéken és különösen a „szellemi elit” köreiben?

7. Vajon csak a kisebbségi inodalom dotáltságával, vagyis külső pénzügyi okokkal magyarázható-e az, hogy a kiadói tervekben ítélve, a Forum úgy viselkedik, mint egy specializált kiadó? (Ennek keretében a kiadói kritériumok elemzése egy külön, rendkívül érzékeny terület.)

8. Vajon csak a köztársasági és szövetségi szervek meg nem értésén, szűkös anyagi lehetőségeim múltott-e az, hogy a Rádió már hosszú évek óta állandó pénzügyi nehézségekkel küzd, és vajon csak ezekkel a pénzügyi nehézségekkel magyarázható-e az, hogy az Újvidéki Rádió 1956 után ahelyett, hogy expanzióba kezdett volna, fokozatosan csökkentette propagandisztikai intenzitását és dinamizmusát? (Arról hogy az új körülmények, az „olvadás” korszaka teljesen új műsorkoncepciókat és munkaformákat kívánt, és hogy ezen a téren mi, mennyi és miért történt, vagy nem történt, külön kötegre való kérdést lehetne szerkeszteni.)

9. Mivel magyarázható az, hogy ennek az újvidéki magyar szellemi központnak a tartomány minden vidékéről összeharangozott és összeédesgetett „személyzete”, családtagjaival együtt, úgy viszonyul az újvidéki magyar „bennszülöttekhez” (akik — és ez a tartományi főváros mérhetetlen szűgyene — egyébként is valamiféle szellemi gettóban élnek), a „Telep”-hez, mint az amerikai vagy orosz támaszpontok tüstjei és azok családjai az ottani bennszülöttekhez? (Vagy talán a telepiek zárkóztak volna el a jövevények szüntelen segítői kísérletei elől?)

Nem folytatom, habár a kérdések és furcsaságok listája még nagyon hosszú lehetne. Amit felsoroltam, azt sem polemikus szándékkal tettem, mert a retrospektív polémia, amely azt keresi, hogy ki mit vétett és ki miért hibás, a jövő szempontjából nem nagy fontosságot tulajdonítok. Vitázó kedvünknek, igazságfeltáró szándékunknak és működésünknek pedig inkább a jövő útjait kell kutatni, és a múlt csak mint a levonható tanulságok tárháza érdekes.

Visszatérve a központ—vidék kérdésre, mindezek után úgy vélem, hogy a vidék „vidékiességének”, fejlődési lemaradásának egyik fő okát épp az újvidéki szellemi koncentráció elbürokratizálódásában, bezárkózásában és ebből eredő viszonyulásában, a kiutat pedig az ellenkezőjében, vagyis ennek a bürokratizmusnak a felszámolásában, a vidék, a realitás, a vajdasági magyarság való érdekei és szükségletei felé való kinyílásban kell keresni.

Semmi esetre sem lehet ezt a nagy áldozatok árán megteremtett szellemi központ darabolásával, felszámolásával vagy gyengítésével elérni. Ellenkezőleg, ez a szellemi központ — még újabb erőkkel gazdagodva — lehet az eszköz, a támasz és kezdeményező forrás, amely más központok fejlődését lehetővé teszi.

Természetesen az ilyesmi részben új, de mindenképpen világosan megfogalmazott és lehetőleg az egész érdekeit felölelő kulturális politikai koncepciókat kíván, ami viszont a kompetens megfogalmazó „megfogalmazását” is kívánja, mert az ilyesmi semmiképpen sem lehet egy réteg, egy csoport, egy intézmény műve, nem is lehet egyjegyű, hanem a különböző szempontok ötvözete.

Szervezetileg (bár hangzottak már el vélemények, amelyek szerint talán üdvös lenne feléleszteni a megboldogult magyar kultúrszövetséget és kultúratanácsot), azt hiszem, hogy a meglévő társadalmi igazgatási formák kereteiben kell keresni a megoldást, egyrészt, mert egy új testület — ha csak nem akarunk tovább bürokratizálódni — semmilyen gyakorlati kompetenciával nem rendelkezhetne, másrészt, mert — ez is a vajdasági magyarok egyik elemi érdeke — a kérdés nem tárgyalható az egész közösség kulturális politikai koncepcióitól függetlenül.

Az egyes nemzetiségek kulturális fejlődésének és problémáinak komplex és állandó tanulmányozását községi és tartományi szinten a legmegfelelőbbben talán a művelődési közösségek oldhatnák meg, és ennek a szervezetnek a keretében és segítségével születhetne meg az a bizonyos általános koncepció. (Nem szólva arról, hogy ez a szervezet épp demokratikus felépítése és tekintélye folytán bizonyos garanciát is jelentene a demokratikusan megfogalmazott kulturális politikai koncepció végrehajtását illetően.)

Ugyanakkor az egyes magyar kulturális intézményekben, illetve azok társadalmi igazgatásában meg kell törni minden bezárkózást és monopó-

lizmist. Nem hiszem, hogy ez elérhető lenne a társadalmi igazgatási szervek — tanácsok, bizottságok stb. — összetételének megváltoztatásával (amit egyébként törvény is szabályoz), mert a gyakorlat azt bizonyítja, hogy minél bonyolultabb, magasabb szintű kulturális tevékenységről van szó, annál inkább válik formalitássá az ügyvezetett külső tanácsstagok részvétele a döntésben. Az allaphangot és koncepciót a „szakmabeliek” (ami néha monopolisztikus érdekcsoportot jelent) határozzák meg, az outsider pedig csak bólint, vagy legfeljebb illedelmesen, szerényen „kérdez” valamit.

A törésnek tehát egyrészt belülről kell indulni, épp ezekből a „szak-körökből” (lehet, hogy naiv vagyok, de mégsem tartom ezt az Újvidéken összegyülekezett magyar értelmiséget minden idealizmus híján valónak), nekik kell elsősorban felfogniuk a reform szükségét, és ők a legavatottabbak arra is, hogy — ki-ki a saját területén — megfogalmazza a lehetőségeket és tennivalókat. Másrészt a társadalmi igazgatásnak — vagy, ha úgy tetszik, a társadalmi ellenőrzésnek — egy minőségi ugrást kell tennie; ki kell kerülnie az üléstermek puha félhomályából a teljes nyilvánosság reflektorfényébe. Ez a pillanat egyik alapvető követelése.

A vajdasági magyarok kulturális életében jórészt az egész társadalom fejlődésének következményeként érik a minőségi változások szükségége. Hogy ezek a változások minél gyorsabban, minél kevesebb megrázkódattal és minél több haszonnal történjenek, az csak rajtunk múlik. Azon, hogy mennyire vagyunk képesek szenvedélyek és elvakultság nélkül felmérni helyzetünket.